

ВІДГУК

офіційного опонента - доктора філологічних наук,
професора Кавун Лідії Іванівни, професора кафедри
української літератури та компаративістики

Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
на дисертацію Штепенко Олександри Геннадіївни

"Структурні параметри модерної та постмодерної літературної авторефлексії
межі ХХ-ХХІ століть", подану на здобуття наукового ступеня доктора
філологічних наук зі спеціальностей: 10.01.06 - теорія літератури, 10.01.02 -
російська література

Дослідження Олександри Штепенко є спробою висвітлити різні аспекти модерної та постмодерної літературної авторефлексії крізь призму творчих індивідуальностей та їхніх мистецьких лабораторій. Сьогодні в інтелектуальній стратегії розвитку філологічної науки чітко виокремлено вектор від «літературоцентризму» до літературної антропології. Сучасне літературознавче осмислення структурних параметрів авторефлексії російської літератури межі ХХ-ХХІ століть відкриває шлях і для побудови узагальнених теоретичних концепцій художньої творчості, і для розуміння стильової динаміки та жанрового синкретизму. Крім того, існує потреба в науковому обґрунтуванні методологічних підходів до поняття літературної авторефлексії. Відтак мету дослідження зумовлено предметом вивчення - з'ясуванням аналітико-синтетичної категорії модерної та постмодерної літературної авторефлексії російської літератури 1970-2015 років. Це, у свою чергу, диктує актуалізацію таких питань, як висвітлення множинності теоретико-літературних концепцій літературної авторефлексії, вивчення й обґрунтування типологічної моделі авторської самоідентифікації в перехідні періоди розвитку російської літератури; з'ясування особливостей художньої авторефлексії та різних інтерпретацій модерністської моделі творця в російській прозі та драматургії початку ХХІ століття.

Авторка вперше комплексно й системно обґрунтовує та осмислює самосвідомість російської літератури зазначеного періоду, що дає можливість запропонувати цілісне розуміння та інтерпретацію авторефлексії письменників як способу презентації «зрізу» російської літератури

перехідної доби. Наукова новизна дисертації визначається колом питань, які стосуються теорії поняття "літературна авторефлексія", її структурних параметрів, артикульованих в російській та зарубіжній філологічній науці, а також дослідження модерної і постмодерної російської літератури в аспекті письменницької самосвідомості й з'ясування характеру і форм текстового втілення ментальних компонентів автора.

Дисертантка досконало оперує термінологічним апаратом і сучасною методологією наукового аналізу, зосібна активно застосовує міждисциплінарні підходи. Визначальним у методології став типологічний метод у поєднанні з елементами структуралізму та семіотики. У роботі також застосовано постструктуралістські прийоми аналізу для дослідження своєрідності модерністського й постмодерністського письма. Також звернення до принципів рецептивної естетики Г. Р. Яусса та В. Ізера дозволяє всебічно висвітлити моделі взаємодії *автор - герой - реципієнт*. Обраний комплекс методів дослідження є цілком виправданим й адекватним. *Проте дослідниця не зазначила про соціологічний підхід у власне теоретико-методологічній основі дисертації, хоча у процесі свого дослідження неодноразово артикулювала його. Крім того, на нашу думку, такі поняття, як «літературна авторефлексія», «самосвідомість», «подвійна свідомість», «роздвоєння особистості» та ін. передбачають застосування психоаналітичної методології*

Робота чітко структурована: складається із чотирьох розділів, вступу і висновків. Умовно ж дисертацію можна поділити на дві частини - суто теоретичну та історико-літературну із вкрапленнями теоретичних міркувань, які за змістом і за колом порушених питань є рівновеликими.

Достатньо змістовним у роботі є перший розділ «Наукова рецепція самосвідомості літератури: підходи, гіпотези, дискусійні питання», у якому розглянуто теоретичні аспекти вивчення літературної авторефлексії, важливих для аналізу заявленої концептуальної проблеми. Спочатку здобувач конкретизує такі поняття, як «літературність, металітература, рефлексивна література, авторепрезентація», а також аналізує рецепцію

письменницької самосвідомості в межах перехідного художнього мислення. Дисертантка окреслює стратегію літературознавчої науки в царині вивчення різних моделей самоідентифікації митця у процесі зміни стильових систем. Здійснюється огляд основних теоретичних концепцій творчої самосвідомості літератури, форм рефлексії (М. Абашевої, І. Смирнова, російських формалістів, також Ю. Лотмана, Б. Кормана, М. Бахтіна, Р. Барта, М. Фуко, герменевтичні ідеї тощо).

Важливо підкреслити, що авторка, узагальнюючи досвід вітчизняних і зарубіжних дослідників, створює типологію самосвідомості письменників перехідних епох, теоретично обґрунтовує особливості авторефлексії літератури на різних етапах стильової динаміки. О.Г. Штепенко вдалося не лише порушити проблему, а, як уже зазначено, в багатьох аспектах її висвітлити.

У другому розділі дисертації увагу зосереджено на висвітленні своєрідності авторефлексії модерністських творчих орієнтирів у метатекстах 1970-80-х рр., зокрема проаналізовано поетику міфу, стиль, авторську свідомість, які представлені в есеїстиці Вен. Єрофєєва, прозі В. Кормера, драматургії М. Арбатової. Дослідниця зауважує, що «обрані для аналізу твори... демонструють яскраві зразки літературного самовизначення і свідчать про наростання авторефлексії в період, що передує корінному культурному перелому» [с. 223].

Незважаючи на те, що творчість Вен. Єрофєєва, В. Кормера, М. Арбатової є досить дослідженою, дисертантці вдалося реалізувати новий підхід до її інтерпретації. Так, дисертантка визначає моделі, що реалізуються у їхніх художніх текстах, зокрема автопародійний герой (юродствующий письменник у Вен. Єрофєєва), сакралізований зразок для наслідування (В. Розанов в есеїстиці Вен. Єрофєєва), карнавальна постать «сценариста» власної долі та історії (в есеїстиці та романі В. Кормана).

При цьому Олександра Штепенко виявляє вміння полемізувати, зіштовхуючи різні думки й позиції авторитетних літературознавців.

У третьому розділі («Філософські інтенції метапрози кінця 1980-2000 рр.: проблема самосвідомості та перегляд світоглядних орієнтирів») і четвертому («Особливості художньої авторефлексії та стратегії інтерпретації модерністської моделі творця у прозі та драматургії 2000-2015-х років») на конкретному художньому матеріалі здійснюється аналіз проблеми літературної авторефлексії, яка синтезує філософський, художній, соціологічний та культурологічний аспекти. Дисертантка обґрунтовує думку про те, що в есе «Закруглений мир» і «Бесконечный тупик (Основной текст)» Д. Галковського моделюється система символів-орієнтирів самоідентифікації, яка органічно поєднує особистісну й національну свідомість.

В оповіданні О. Устименка «Китайские маски Черубины де Габриак», у п'єсі О. Грьоміної «Глаза дня», у романі О. Варламова «Мысленный волк» простежується як модерністське світосприйняття й естетика стають предметом художньої авторефлексії. Тут проаналізовано власне рефлексію перехідності, що характеризується катастрофічним й апокаліптичним світомисленням. Оновлення постмодерної авторефлексії виявляє себе у травестуванні, карнавалізації, перетворенні міфу, грі слова тощо. Її коріння знаходиться у модернізмі. Слушним є міркування дослідниці, що художнє мислення письменства перехідної доби відображено також й у свідомих метаморфозах героїв (персонажі драми «Завистник», зміна «масок душі» у повісті О. Устименка, перехід від «мракобіса» до месії в есеїстиці Вен. Єрофєєва) тощо. І все це пані Олександра доводить аргументовано, фахово аналізуючи художні тексти.

Всі положення дисертації добре аргументовані, розділи й підрозділи щільно насичені інформацією, вони відтворюють багатомірний "теоретичний та історико-літературний портрет" мистецької доби межі ХХ-ХХІ століть. Авторка дослідження виявила належну наукову грамотність із погляду застосування новітніх методологій, вміння бачити літературознавчі проблеми, визначати шляхи і засоби їх вирішення.

Водночас варто сказати про певні прорахунки роботи, що є продовженням її позитивних напрацювань, оскільки свідчать не так про неуважність чи упередженість автора, як про самостійність осмислення складної наукової проблеми:

1. Не зовсім виправданим є відбір для теоретичної бази дослідження розвідок зарубіжних (переважно російських) авторів при спорадичному зверненні чи й повному замовчуванні (аж до відсутності посилань у бібліографії) праць українських учених. Маємо на увазі насамперед науковий досвід Н. Зборовської і її «Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури»(2006), а також праці О. Вертипорох «Авторефлексивний прозопис Євгена Пашковського» (2008), О. Філатової «Український роман 20-30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості» (2010), Бумбур Ю. М. «Авторська рефлексія в літературному творі (на матеріалі прози Джона Фаулза)» (автореф. дис. канд. філол. наук, 2009) та ін. Ключові положення цих праць могли б бути корисними при розгляді модерної та постмодерної авторефлексії межі ХХ-ХХІ століть.

Крім того, бажано хоч би пунктирно окреслити світовий контекст (у тому числі й український) художніх текстів; художні зразки, взяті для ілюстрації модерної та постмодерної літературної авторефлексії, є доречними, однак дисертація лише б виграла від розширення досліджуваного матеріалу.

2. Не може не викликати запитань і критичних рефлексій думка пані Штепенко про те, що весь обшир хронології Срібного віку (1890-початок 1920-х) і ціле ХХ століття можна розглядати як перехідний період із загальними особливостями художнього мислення (с. 28). *Однак зауважу, що здобувач, на мій погляд, вимушено скоригувала «дослідницьку оптику» у бік саме модерної і постмодерної літературної авторефлексії; щоб довести тяглість художнього мислення перехідної доби; при цьому вона залишила поза увагою літературу соцреалізму, а також не зауважила своєрідність феномену мистецтва слова 1960-х (скажімо, явища «химерної» прози або ж магічного реалізму тощо).*

3. У роботі, на жаль, трапляються мовні недогляди й технічні огріхи. Впадають у вічі такі русизми, як: «знаменно» (тобто *характерно*) (с. 28), «зчаста» (у значенні *нерідко*) (с. 29), «ступінь прояву» (*рівень вияву*) (с. 34), «междисциплінарні» (*міждисциплінарні*), «обрисовується» (*зображується*) (с. 338). Не зовсім доречно «використання», яке є типовим у філологічних аналізах, присутнє і в дослідженні п. Штепенко: бере письменник і *використовує* сюжет, «у роботі *використано* типологічний метод» (с. 21), тоді як є чимало не таких прагматичних і водночас точніших слів: *застосовують, залучають, вдаються до* тощо.

Трапляються у стилі дисертації деякі невправності, як, скажімо, у назві другого розділу: «Своєрідність авторефлексії *модерністських творчих орієнтирів* у метатекстах 1970-1980-х рр.: міфологізація, стильові *орієнтири*, авторські стратегії, моделі творців». Щоб уникнути повтору слів, доречно було б назвати: «Своєрідність модерністської авторефлексії у метатекстах 1970-1980-х рр.: міфологізація, стильові *орієнтири*, авторські стратегії, моделі творців».

Дисертаційне дослідження (с. 79) - тавтологія, бо дисертація і є дослідженням. Бажано було уникати пасивних форм на -ся (*виявляється* (с. 34, 308), *проявляється* (с. 39), *з'являється* (с. 50), *провадиться* (с. 70), *акцентується* (с. 347) та ін. Що ж до висловлених зауважень, то вони, на жаль, типові для нашої філології.

Загалом же мова дисертації чітка, ясна, авторський текст добре поєднується із цитацією наукових джерел та художніх творів, строгість і логіка теоретичних міркувань - із певною розкутістю і розважливістю інтерпретацій. Наведені вище зауваження та полемічні моменти не заперечують основних положень дисертації Олександри Штепенко і не применшують її значення. Достовірність результатів дослідження та аргументована й логічна послідовність наукових положень відповідає поставленій меті й завданням роботи.

Висновки, що базуються на скрупульозному загальнотеоретичному й текстуальному аналізі художніх текстів, забезпечуються апробацією

основних положень дисертації. Результати дослідження відображені у монографії та в 30 одноосібних статтях, уміщених у фахових виданнях, з яких 6 - в іноземних виданнях та журналах і апробовані на науково-теоретичних конференціях різних рівнів.

Крім теоретико-літературного значення дисертація О.Г. Штепенко матиме й безсумнівний практичний сенс. Це фундаментальна праця, у якій узагальнено значний літературознавчий матеріал, що збагатить навчальну лектуру філологів усіх рівнів і стимулюватиме подальшу роботу дослідників літературного процесу ХХ - ХХІ століть.

Дисертація О.Г. Штепенко - самостійне, методологічно й теоретично обґрунтоване, виконане на належному фаховому рівні, завершене наукове дослідження, у якому комплексно аналізуються структурні параметри модерної та постмодерної літературної авторефлексії межі ХХ-ХХІ століть.

Дисертація, автореферат і публікації відповідають вимогам п.п. 9-10, 12-13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року за № 567 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, №656), а її авторка, Штепенко Олександра Геннадіївна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальностей 10.01.06 - теорія літератури та 10.01.02 - російська література.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
та компаративістики Черкаського національного
університету імені Б. Хмельницького

Л.І. Кавун

Підпис професора Кавун Л.І. підтверджую

Проректор із наукової, інноваційної
та міжнародної діяльності,
доктор історичних наук, професор

С.В.Корновенко

8 грудня 2017 р.